

ЛИЦЕЙЧИЛЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШМЕРДҮҮЛҮК ПРОЦЕССИНИН БАШТАПКЫ АБАЛЫ

АСДУ процессинин эффективдүүлүгү бирдиктүү максат жана лотералдык өнүгүүнүн жалпы тенденциясы менен шартталган уюштуруучу-технологиялык, эмоционалдык-эргтик, интеллектуалдык-таануучулук компоненттердин өз ара аракетин менен ишке ашат, бул, өз кезегинде, алардын дидактикалык каражаттарынын тыгыз байланышын бекемдөөгө мүмкүндүк берет.

Өз алдынча ишмердүүлүктү активдештирүү процессинин эффективдүүлүгү дидактикалык каражаттардын системасы жана белгилүү педагогикалык шарттар менен жетишилет.

Айрым учурларда каражат шарт катары, жана тескерисинче, шарт каражат катары кызмат кылат. Мисалы, компьютерде окутуучу программасы окуучулардын өз алдынча ишин активдештирүүчү каражат болуп эсептелет, ошол эле учурда, бул СДУну активдештирүү процессинин эффективдүүлүгүнүн шарты болуп саналат. Калыптандыруучу эксперимент окуу процессинин базасында коюлган милдеттерге ылайык өткөрүлдү. Изилдөөгө алынган топтордун жалпы саны – 14, алардын ичинен 6 топто эксперимент өтүлдү. 4 группа контролдук болду (-1,-2,-3,-4), калган 4 группа жогоркулар менен объективдүү көрсөткүчтөрдү алуу үчүн баштапкы этапта колдонулду. Иш-аракеттеги окуучулардын жалпы саны – 262 ден 325 ке чейинкини түздү.

Эксперимент менен иштөөгө 12 мугалим тартылды, баары - 3 жылдан кем эмес педагогикалык стажы, атайын жогорку билими бар мугалимдер.

Критерийлик аппаратты аныктоо милдетин чечүү изилденүүчү проблеманы мүнөздөөчү атайын моделди түзүүдө турат, анын үстүнө, биздин ишибизде биз (ЯСИ) схемалык сүрөттөрдүн тилин колдонобуз, бул ишке ашырылуучу аракеттердин логикасын көрүүгө мүмкүндүк берет.

Эң алды “модель” түшүнүгүн тактайбыз. “Модель” латындык “modulus” сөзүнөн алынып, “өлчөм” дегенди билдирет. “Модель” жана “моделдөө” терминдерди аныктаган адабияттарды анализдөөдөн, аларды түшүнүүнүн мазмунунда кеңири “агым” бар экендигин көрсөтөт.

Илимий моделдин мүнөздөмөсүнө токтолобуз.

Илимий модель изилдөөнүн объектисинин акыркы натыйжасын көрүүгө мүмкүндүк берүүчү изилдөө объектисин көрсөтүүгө тийиш, ошондуктан педагогикалык практикада теориялык моделдөөнү көп колдонушат.

Педагогикадагы моделдөө - абстракциялоо жана идеализация аркылуу реалдуу ишке ашуучу теориялык изилдөө методу. Моделдөө айрым объектилердин атайын аны изилдөө үчүн түзүлгөн башка объектиде мүнөздөмөсүн кайра жаратуу.

Модель изилденүүчү предметтин белгилүү жактарын, байланыштарын, функцияларын кайра жаратуучу элементтердин системасы катары аныкталат. Илимий-теориялык функция педагогикалык чындыкты анын объективдүү чагылдырылыш аспектисинде изилдейт. “Таануу бар нерсенин гана эмес, боло турган нерсенин да образын түзөт. Адамды дүйнө канагаттандырбайт жана адам өзүнүн иш-аракети менен аны өзгөртүүнү чечет” (81,195).

Бүтүрүүчүнүн модели –бул илимий негиздүү критерийлер жана көрсөткүчтөр системасы боюнча мазмундуу ачылган бүтүрүүчүлөрдүн келечектеги абалынын образы. Бул бүтүрүүчүнүн иш-аракетинин шарттары жана окуучунун контингентинин реалдуу мүнөздөмөсүн баалоону эске алуу менен коомдук өнүгүүнүн керектөөлөрүнүн даярдыгына ылайык проблеманы ишке ашырууга жол берет.

Теориялык моделдин башкы белгиси болуп, айрым белгиленген элементтердин байланышын көрсөтүп, белгилүү ички маанилүү өзгөрүүлөрдү чагылдырган структураны

көздөгөнү эсептелет.

Моделди изилдөө, анын эң эле абстракттуу да көрсөтмөлүү болуп, өзүнчө ойдун бөлүкчөсү (элементи) катары кызмат кыларын көрсөттү. Бекеринен “кооз чечим ” жөнүндө айтылбайт, бул кооздукту аны деталь боюнча анализдөөнүн натыйжасында адистер “биринчи көз караш менен” кабыл ошондуктан моделдерге өзгөчө көрсөтмөлүүлүк мүнөздүү. Ошондуктан изилдеген проблеманын маңызын биз жөнөкөй модель менен көрсөттүк.

2. СДУ боюнча дидактикалык материалдын мазмуну жана формасынын чагылдырылышы.

3. Окуу сабактарды уюштурууда чагылдырылышы.

Өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн экинчи критерийи болуп эмоционалдык-эрктик компонентти активдештирүү эсептелет. Көрсөткүчтөрү булар:

1. Таанып-билүү кыйынчылыктарын жеңүүгө даярдык жана аны ишмердүүлүктө аткаруу;

2. Максаттардын дал келүүсүнүн негизинде эрктик күчкө даярдык.

3. “Максат-мотивдик” негизинде эрктик күчкө даярдык.

Үчүнчү критерий болуп интеллектуалдык таанып-билүүчүлүк компоненттерди активдештирүү эсептелет, көрсөткүчтөрү:

1. Кабыл алуунун негизинде ой-жүгүртүүнү билүү-андоо;

2. Билимди анализдөө, синтездөө жөндөмдүүлүктөрүнө ээ болуу;

3. Ой жүгүртүү операцияларын аткарууда билимди синтездөө, анализдөө процессине таянып, кызыгуу, умтулуу, керектөөлөр.

Биз үчүн бир топ татаал болуп интеллектуалдык таанып-билүү процесстерди тереңдетүүнү демонстрациялоо саналат.

Таанып-билүү өз алдынчалыгын активдештирүүнү инсандык-ишмердүүлүк мамиле теориясынын, акыл-эс аракетин этап боюнча калыптандыруу теориясынын негизинде жана инсанды моделдөөнүн педагогикалык технологиясынын негизинде ишке ашырууну көздөдүк [1].

Бул көрсөткүчтү объективдүү изилдөө максатында Т.И.Шамованын “Активизация учения школьников” деген китебинде баяндалган жоболорду колдонобуз (29, с. 7-40). Алар окуучулардын төмөнкү негизги мүнөздүү белгилеринин калыптануу даражасынын таанып-билүү деңгээлин аныктайт:

1. Кабыл алуунун негизинде ой жүгүртүү операцияларын билүү-андоо

2. Байкоо жүргүзүү жөндөмдүүлүктөрүнө ээ болуу

3. Көрсөтмөлүү-образдуу ойлоону операцияларын аткарууга зарылдык

4. Кептин катышуусу менен ой жүгүртүү операцияларын билүү-андоо

5. Билимди өздөштүрүү жолдорун билүү

6. Кептин катышуусу менен конкреттүү аракеттеги ойлоноуда ой жүгүртүү операциясын аткарууга даярдык

7. Ой жүгүртүү операцияларын түшүнүккө таянып, билүү-андоо;

8. Билимди анализдөө, синтездөө жөндөмдүүлүктөрүнө ээ болуу

9. Түшүнүккө таянып, ой жүгүртүү операцияларын аткарууга зарылдык.

Көйгөйдүн баштапкы абалын объективдүү баалоо үчүн жогорудагы көрсөткүчтөр менен катар, биз билим сапаты жана жетишүүсүн аныктоо үчүн тест түрүндө орточо билим деңгээлин текшерүү өткөрдүк.

Демек, биринчи этапта биз критерийлерди жана калыптандыруучу эксперименттин көрсөткүчтөрүн аныктадык.

Андан ары окуучунун өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү проблемасынын баштапкы абалын аныктайбыз. Экинчи этап изилденүүчү көйгөй боюнча баштапкы маалыматтарды аныктоо максатында биз атайын мезгилдик басманы: “Педагогика” журналдарын, “кесиптик орто билим” жана башка окуу программаларын, календардык-тематикалык пландарды, күндөлүк пландарды карап чыктык. Методикалык

кабинеттердин дидактикалык материалдарын жана башка педагогикалык документацияны окуп үйрөндүк, сабактарга катышып, өз алдынча иштин абалын изилдөө позициясынан анализ жүргүздүк. Негизги көңүлдү өз алдынча иштин тапшырмаларын карап чыгууга (формасын, мазмунун, санын, көлөмүн жана башка) бурдук.

Изилденүүчү маселелерди жана берилген моделди анализдөөнүн негизинде биз бир катар лицей боюнча өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнүн абалын чагылдырууну баалоочу критерийлерди кабыл алдык.

Биз карап чыккан түрдүү позициялардын сапаттык абалын мүнөздөө үчүн “төмөнкү”, “орточо”, “жогорку” баалар кабыл алынган.

1. Өз алдынча ишти календардык-тематикалык планда чагылдыруу: эгер иштелип чыккан календардык-тематикалык планда өз алдынча окуу ишине пландалган сабактын жалпы убактысынын 20%и бөлүнсө, мындай пландарды төмөнкү деңгээлде, 15-25 мүнөтү “орточо”, 25 мүнөттү “жогорку” деңгээл деп эсептейбиз.

3. Дидактикалык материалдардын абалын чагылдыруу лицейлерде СДСнын абалынын баштапкы көрсөткүчтөрү 2004-2005 окуу жылынын материалы боюнча

Алынган көрсөткүчтөрдүн объективдүүлүгүн жана бекемдиги үчүн биз ушул эле пункттар боюнча 2008-2009 окуу жылында жогоруда көрсөтүлгөн окуу жайларында пландоочу документацияны жана сабактардын анализин карап чыгууну кайталадык.

Алынган маалыматтарды анализдөө, негизинен, мугалимдердин календардык-тематикалык пландарда өз алдынча окуу ишине жетиштүү көңүл бурулбагандыгын көрсөттү, бул факт, албетте, күндөлүк планда да чагылдырылат. Дидактикалык материалдардын абалы да канагаттандырбайт, мында каралып чыккан материалдардын үчтөн бири “төмөнкү” сапаттык деңгээлге тиешелүү.

Сабактарды анализдөөнүн орточо көрсөткүчтөрү, мында “орточо сапат” деңгээли басымдуулук кылаарын көрсөттү. Күндөлүк пландарда СДУ пландалбаса да, факты жүзүндө сөзсүз аны колдонушат, бул дагы бир жолу анын табигыйлыгын жана зарылдыгын далилдейт.

Тапшырмаларды ранжирлөө төмөнкүдөй өткөрүлгөн.

Эгерде ишти өз алдынча аткарууга берилген тапшырмалар системалуу эмес, татаалдык мазмуну жөнөкөйлөтүлгөн болсо, мындай материалды “төмөнкү” деңгээлге киргизебиз. Системалоонун бар экендиги тапшырманын варианттуулугу, бирок татаалдык деңгээли боюнча бөлүнбөгөндүгү анын “орточо” деңгээлин мүнөздөйт.

Берилген анкетирлөө көрсөткөндөй, өз алдынча окуу ишин аткаруунун маанисин көпчүлүк окуучулар 61.5% түшүнөт, бирок, 13.5% окуучулар регулярдуу иштешет. Мында аудиториядан тышкары өз алдынча ишти аткаруу үчүн бөлүнгөн убакыт 2 сааттан ашпайт. Кыйынчылык болгон учурда мугалимден 81.3 % консультация алышат. Өз алдынча жаңы маалыматты сабактардан алууну 92.3% окуучу каалашат. Достору менен иштөөнү 67.2 % окуучу каалашат.

Окуучулар өз алдынча тапшырманы аткарбай калган себептери эркинин күчтүү эместиги, мугалимдин начар контролдоосу, стимулдун жоктугу жана төмөнкү аң-сезим деп белгилешет.

Окуучунун өз алдынча ишинин абалынын төмөнкү көрсөткүчтөрү алардын интеллектуалдык деңгээлинин калыптануусун мүнөздөйт.

Ошентип, эксперименттин биринчи жана экинчи этаптарында биз төмөнкү натыйжаларга келдик:

1. Калыптандыруучу эксперименттин критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн аныктай турган жумушчу топ мугалимдерден түзүлдү.

2. Экспериментке катышкан группалар аныкталды, аларга өз алдынча иштин методикасы жана ролу түшүндүрүлдү.

3. Анкетирлөө, аңгемелешүү, орточо билим деңгээлин текшерүү өткөрүлдү. Мындан төмөнкү маалыматтар алынды. Операциялык-технологиялык компонент боюнча:

Колледждеги өз алдынча ишке жетиштүү көңүл бурулбайт, себеби каралган документтердин 50%тен көбүндө анын элементтери чагылдырылбайт же көрсөткөчтөрү төмөн.

Өз алдынча ишти аткаруу үчүн тапшырмалар, негизинен, бир түрлүү, татаалдыгы боюнча бөлүнбөгөн, анын мазмуну окуучудан репродуктивдүү ишмердүүлүктү талап кылат, суроо материалы жетишсиз. Сабактардын анализи көрсөткөндөй, мугалимдер материалды окуучулардын өздөштүрүүсүн уюштурганга караганда, өздөрү берүүнү артык көрүшөт, бул окуучулардын таанып-билүү өз алдынчалыгын өнүктүрүүгө эмоционалдык-эргтик компонент боюнча баштапкы позиция төмөнкүдөй аныкталат: окуучулар (81%) өз алдынча ишти аткаруу зарылдыгын түшүнүшөт, бирок 40% көбүнүн эргтик күчү начар өнүккөн, өз алдынча ишти аткарууда алар ишти аягына чейин аткарууга умтулушпайт, өз алдынча ишмердүүлүктө системалуулукту көрсөтө алышпайт.

Интеллектуалдык-таанып-билүүчүлүк компонент боюнча: таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээли жогору эмес, негизинен, (19%-34% аралыгында) мында кабыл алуу деңгээлинде билүү-андоо ой жүгүртүү операциялары басымдуулук кылат, бул сабакты анализдөө жана тестирлөө менен бекемделет.

Ошентип, берилген маалыматтар боюнча лицейдеги өз алдынча окуу ишине жетиштүү көңүл бурулбайт, ошондуктан төмөнкү дидактикалык каражаттарды издөө милдети пайда болот, бул келечек адистер үчүн маанилүү ишмердүүлүк процесси.

Адабияттар:

1. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. // -М., - 1982. – 208 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. –М.: Наука, 1977. – 380 с.